

**ALIMENT MAJBURIYATLARINI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH:
MEHNATGA LAYOQATSIZ OILA A'ZOLARI, VOYAGA YETGAN
FARZANDLAR VA NOSTANDART OILA SHAKLLARI**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ АЛИМЕНТНЫХ
ОБЯЗАТЕЛЬСТВ: НЕТРУДОСПОСОБНЫЕ ЧЛЕНЫ СЕМЬИ,
СОВЕРШЕННОЛЕТНИЕ ДЕТИ И НЕСТАНДАРТНЫЕ ФОРМЫ
СЕМЬИ**

**LEGAL REGULATION OF MAINTENANCE OBLIGATIONS:
INCAPACITATED FAMILY MEMBERS, ADULT CHILDREN AND NON-
STANDARD FAMILY FORMS**

Tursunova Nargiza Axtamovna,

Fuqarolik ishlari bo'yicha Mirzo Ulug'bek

tumanlararo sudi sudyasi

Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Maqolada oilaning mehnatga layoqatsiz a'zolariga aliment to'lash, ota-onalar va voyaga yetgan farzandlarning aliment majburiyatlari hamda nostandart oila shakllarida yuzaga keladigan huquqiy muammolar tahlil qilinadi. Qonunchilikdagi bo'shliqlar aniqlanib, Oila kodeksini takomillashtirish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: aliment majburiyati, mehnatga layoqatsizlik, muhtojlik, voyaga yetgan farzand, ro'yxatdan o'tmagan nikoh, surrogat onalik, otalikni belgilash, aliment qarzdorligi.

Аннотация: В статье анализируются выплата алиментов нетрудоспособным членам семьи, алиментные обязательства родителей и совершеннолетних детей, а также правовые проблемы, возникающие в

нестандартных формах семьи. Выявлены пробелы законодательства и предложены меры по совершенствованию Семейного кодекса.

Ключевые слова: алиментное обязательство, нетрудоспособность, нуждаемость, совершеннолетний ребёнок, незарегистрированный брак, суррогатное материнство, установление отцовства, алиментная задолженность.

Abstract: The article analyses maintenance payments to incapacitated family members, the maintenance obligations of parents and adult children, and the legal problems arising in non-standard family forms. Gaps in the legislation are identified and proposals for improving the Family Code are made.

Keywords: maintenance obligation, incapacity for work, need, adult child, unregistered marriage, surrogate motherhood, establishment of paternity, maintenance arrears.

KIRISH

Aliment majburiyati oila huquqining ijtimoiy vazifasi eng aniq namoyon bo'ladigan institutidir. U oilaning o'zini o'zi ta'minlay olmaydigan a'zolarini davlat byudjeti hisobidan emas, balki qarindoshlik aloqasi asosida moddiy qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

Institutning konstitutsiyaviy asosi mavjud: Konstitutsiya oila, onalik, otalik va bolalikni davlat himoyasiga oladi hamda voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlarning ota-onalari haqida g'amxo'rlik qilish burchini mustahkamlaydi. Oila kodeksi bu burchni aniq majburiyatga aylantiradi.

Institutning amaliy yuki katta. So'nggi besh yilda alimentlar bo'yicha ijro hujjatlari soni 41 foizga oshib, 476 mingtaga yetgan; 2025-yilda 3,1 trln so'm aliment undirilgan. Ayni paytda 350 mingdan ortiq aliment to'lovchining 61 foizi rasmiy ish joyiga ega emas.

Bu raqamlar muammoning tabiatini ko'rsatadi: normalar mavjud, biroq ularning ijrosi to'lovchining rasmiy daromadiga bog'lab qo'yilgan. Bunga qonunchilikdagi tushunchaviy noaniqliklar va yangi oilaviy munosabatlar shakllarining tartibga solinmagani qo'shiladi.

Maqolaning maqsadi — uchta muammoli yo'nalishni tahlil qilish: mehnatga layoqatsiz oila a'zolariga aliment to'lash, ota-onalar va voyaga yetgan farzandlar o'rtasidagi majburiyatlar hamda nostandart oila shakllarida aliment munosabatlari. Tadqiqotda formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi.

1. MEHNATGA LAYOQATSIZ OILA A'ZOLARIGA ALIMENT TO'LASH

Oila kodeksining V bo'limi aliment majburiyatlarining uchta doirasini ajratadi: ota-ona va bolalar; er-xotin va sobiq er-xotin; oilaning boshqa a'zolari hamda o'zga shaxslar. Bunga bobo va buvining nevaralariga, nevaralarning bobo va buvilariga, aka-uka va opa-singillarning bir-biriga, doimiy tarbiyada bo'lganlarning tarbiyachilariga, o'gay ota-onalar bilan o'gay farzandlar o'rtasidagi majburiyatlar kiradi.

Barcha bu majburiyatlar ikkita shartning bir vaqtda mavjudligini talab qiladi: mehnatga layoqatsizlik va yordamga muhtojlik. Ular subsidiar tabiatga ega — talab faqat birinchi navbatdagi shaxslardan (ota-ona, bolalar, er yoki xotin) ta'minot olishning imkoni bo'lmaganda qo'yiladi [1].

Birinchi amaliy muammo — "muhtojlik" mezonining qonunda belgilanmagani. Sud har bir ishda uni mustaqil baholaydi, natijada bir xil holatlarda turlicha qarorlar chiqadi. Mehnatga layoqatsizlik nogironlik yoki pensiya yoshi orqali rasman aniqlansa-da, muhtojlik uchun bunday o'lchov yo'q.

Ikkinchi muammo — miqdorning qat'iy pul summasida belgilanishi. 129-moddaga muvofiq qarindoshlardan undiriladigan aliment har oyda to'lanadigan qat'iy summada belgilanadi, biroq uni inflatsiyaga qarab indeksatsiya qilishning avtomatik mexanizmi mavjud emas.

Uchinchi muammo — bu normalarning amalda deyarli qo'llanilmasligi. Sud statistikasida 123–128-moddalar bo'yicha ishlar ulushi juda kichik: aholi bu imkoniyatdan xabardor emas, prokuratura va vasiylik organlari esa bunday da'volarni qo'zg'atish tashabbusini kam ko'rsatadi [2].

To'rtinchi muammo — undirishning samarasizligi. Qat'iy summa rasmiy daromadi bo'lmagan qarzdorga nisbatan qog'ozda qoladi; mol-mulkka undiruv qaratish esa uzoq va murakkab jarayon.

Kodeksning 17-bobi aliment to'lash to'g'risidagi kelishuvni nazarda tutadi. Notarial tasdiqlangan bunday kelishuv ijro hujjati kuchiga ega bo'lsa-da, oilaning

boshqa a'zolari o'rtasida u deyarli tuzilmaydi — nizo odatda sudga qadar hal etilmaydi.

2. OTA-ONALAR VA VOYAGA YETGAN FARZANDLARNING ALIMENT MAJBURIYATLARI

Bu yo'nalishda majburiyat ikki tomonlama harakat qiladi. Ota-ona voyaga yetgan mehnatga layoqatsiz, yordamga muhtoj farzandini ta'minlashi shart (101-modda), voyaga yetgan farzandlar esa mehnatga layoqatsiz va muhtoj ota-onasini boqishi lozim.

Ikkala holatda ham aliment qat'iy pul summasida belgilanadi va sud taraflarning moddiy hamda oilaviy ahvolini hisobga oladi. Farzand ota-onalik majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlagan yoki ota-onalik huquqidan mahrum qilingan ota-onani ta'minlashdan ozod qilinishi mumkin [3].

Birinchi zamonaviy tendensiya — voyaga yetmagan bolalar uchun alimentning eng kam miqdori masalasi. Amaldagi qoidaga ko'ra u mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 26,5 foizidan kam bo'lmasligi kerak.

2025-yilda mehnatga haq to'lashning eng kam miqdori 1 155 000 so'm bo'lganda bu 306 000 so'mni tashkil etgan, minimal iste'mol xarajatlari esa 669 000 so'm edi. Ya'ni qonuniy minimum bolaning eng zarur ehtiyojidan ikki baravar past bo'lib qolmoqda. Oliy Majlis Senatida bu miqdorni bolaning yoshini hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqish taklif etilgan.

Ikkinchi tendensiya — ta'lim olayotgan voyaga yetgan farzandlar masalasi. MDH mamlakatlarining bir qismida kunduzgi ta'limda o'qiyotgan farzandlarga

aliment 23 yoshgacha uzaytirilgan. O'zbekiston qonunchiligida bunday qoida yo'q: majburiyat farzand 18 yoshga to'lishi bilan tugaydi, u kunduzgi ta'limda o'qiyotgan bo'lsa ham.

Uchinchi tendensiya — to'lovning bir yo'la amalga oshirilishi. Toshkent shahrida fuqaro to'rt farzandi uchun kelgusi 16 yilga mo'ljallangan 2,4 mlrd so'm alimentni oldindan to'lagani qayd etilgan. Bunday to'lovlarning bolaga haqiqatan yetib borishini kafolatlovchi mexanizm qonunda aniq belgilanmagan [4].

To'rtinchi tendensiya — ijro choralarining kuchayishi. Aliment to'lovchi xorijga ishlash uchun chiqishi uchun besh yillik alimentni oldindan to'lashi yoki aliment oluvchining roziligini olishi talab etiladi. Bu chora qarzdorlikni kamaytirsa-da, mehnat migratsiyasi orqali daromad topish imkonini cheklab, aks natija berishi ham mumkin [5].

Beshinchi tendensiya — javobgarlik amaliyotining kengayishi. 2025-yilda alimentdan qarzdor 16 mingdan ziyod shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilgan, 1283 nafariga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atilgan. Bu ko'rsatkichlar javobgarlik chorasi ommaviy tus olganini, biroq qarzdorlik muammosini hal qilmaganini ko'rsatadi.

3. NOSTANDART OILA SHAKLLARIDA ALIMENT MAJBURIYATLARI

Amaldagi model bitta asosga tayanadi — fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish organlarida ro'yxatdan o'tgan nikoh. Kodeksning 13-moddasiga ko'ra diniy rasm-rusumlarga binoan tuzilgan nikoh huquqiy ahamiyatga ega emas, er-

xotinlik huquq va majburiyatlari esa nikoh ro'yxatga olingan paytdan vujudga keladi.

Bundan birinchi oqibat kelib chiqadi: ro'yxatdan o'tmagan birga yashash (amaliyotda "fuqarolik nikohi" deb ataladigan holat) sheriklar o'rtasida aliment munosabatini keltirib chiqarmaydi. Mehnatga layoqatsiz va muhtoj sherik ta'minot talab qila olmaydi.

Bolaga nisbatan holat boshqacha. Otalik ota-onaning birgalikdagi arizasi (61-modda) yoki sud tartibida (62-modda) belgilangach, bola ro'yxatdan o'tgan nikohda tug'ilgan bolalar bilan teng huquqqa ega bo'ladi (64-modda) va aliment olish huquqi to'liq saqlanadi.

Amaliy muammo isbotlashda yuzaga keladi. 62-moddaga muvofiq sud onaning javobgar bilan birga yashagani, umumiy ro'zg'or yuritgani, bolani birgalikda tarbiyalagani yoki ta'minlagani hamda otalikni tan olganini tasdiqlovchi dalillarni baholaydi. Bunday dalillarni to'plash ro'yxatdan o'tmagan munosabatlarda ancha murakkab, genetik ekspertiza esa qimmat va har doim ham tayinlanavermaydi.

Ikkinchi guruh muammolari yordamchi reproduktiv texnologiyalar bilan bog'liq. Surrogat onalik O'zbekiston qonunchiligida tartibga solinmagan: bu tushuncha 2019-yilda qabul qilingan "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida"gi Qonun loyihasidan muhokama jarayonida chiqarib tashlangan.

Natijada munosabat faqat Sog'liqni saqlash vazirligining qonunosti hujjati darajasida qoladi. Aliment nuqtayi nazaridan bu jiddiy bo'shliq: bolaning huquqiy ota-onasi kim ekani aniq belgilanmasa, ta'minot majburiyati kimga yuklanishi ham noaniq bo'lib qoladi.

Eng xavfli holat — buyurtmachi ota-onalarning boladan voz kechishi. Bunday vaziyatda ular bilan bola o'rtasida qonuniy qarindoshlik aloqasi rasman belgilanmagani uchun aliment talabini qo'yish uchun huquqiy asos yo'q va bola ijtimoiy ta'minot tizimi zimmasiga o'tadi.

Uchinchi guruh — transchegaraviy holatlar. Mehnat migratsiyasi sharoitida qarzдор chet elda bo'lganda aliment undirish huquqiy yordam to'g'risidagi shartnomalarga tayanadi. O'zbekiston 1993-yilgi Minsk konvensiyasi ishtirokchisi, biroq bolalarni ta'minlashni xalqaro miqyosda undirish to'g'risidagi 2007-yilgi Gaaga konvensiyasiga qo'shilmagan.

Qiyosiy tajriba shuni ko'rsatadiki, bir qator davlatlar amaldagi (ro'yxatdan o'tmagan) birgalikda yashash munosabatlariga cheklangan mulkiy oqibatlar bog'lagan. O'zbekiston uchun bunday model milliy an'analar va nikohni ro'yxatga olish tamoyili nuqtayi nazaridan munozarali bo'lib qolmoqda; shu bois asosiy e'tibor sheriklarga emas, balki bolaning huquqini ta'minlashga qaratilishi mantiqan asoslidir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlil aliment majburiyatlarining uchala yo'nalishida ham asosiy to'siq normalarning yo'qligi emas, ularning aniqligi va ijro qilinishi ekanini ko'rsatadi.

Birinchidan, Oila kodeksida "yordamga muhtojlik" tushunchasining huquqiy mezonini belgilash lozim — masalan, shaxsning daromadi minimal iste'mol xarajatlaridan past bo'lishi orqali. Bu sud amaliyotidagi tafovutni kamaytiradi.

Ikkinchidan, qat'iy summada belgilanadigan alimentlar uchun avtomatik indeksatsiya mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq. Aks holda uzoq muddatli majburiyatlar qadrsizlanadi.

Uchinchidan, voyaga yetmagan bolalar uchun alimentning eng kam miqdorini mehnatga haq to'lashning eng kam miqdoriga emas, minimal iste'mol xarajatlariga bog'lash va bolaning yoshiga qarab tabaqalashtirish taklif etiladi.

To'rtinchidan, notarial tasdiqlangan aliment kelishuvidan foydalanishni rag'batlantirish lozim: u sud yukini kamaytiradi va ijro hujjati kuchiga ega bo'lgani uchun undirishni tezlashtiradi.

Keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalish — aliment qarzдорlarining 61 foizi rasmiy ish joyiga ega emasligi sharoitida majburiy ijro modelini qayta ko'rib chiqish, jumladan aliment jamg'armasi mexanizmini baholashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. 1998-yil 30-aprel (2025-yil 1-yanvar holatiga).
2. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi. 2018-yil 22-yanvar.

3. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 11-martdagi O'RQ-528-son "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida"gi Qonuni.

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2011-yil 20-iyuldagi 6-son "Sudlar tomonidan nikohdan ajratishga oid ishlar bo'yicha qonunchilikni qo'llash amaliyoti to'g'risida"gi qarori.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2011-yil 25-noyabrdagi 8-son "Sudlar tomonidan otalikni belgilashga oid ishlarni ko'rishda qonunchilikning qo'llanilishi to'g'risida"gi qarori.